

Kan mennesker bygges om?

Af Peter Riismøller

(i: Danske museer. Aarbog for dansk kulturhistorisk museumsforening, III, 1952)

Søndag eftermiddag i Rebild, solskin og blomstrende hyld om huset lige før indgangen til bakkerne. Lars Kjær har omsider overvundet den lange bakke på Hørgdalsvejen og stomrer forsigtigt hen mod Per Hyldgård, der er ved at flytte sin hest. De to er firs år stykket og hesten forholdsvis i samme alder.

Samtidig med hilsenen Gudhjælp giver Lars Kjær efter i det venstre knæ og sætter det forsigtigt mod jorden. Følger efter med højre ben og læner sig derefter halvt tilbage, så han får sæde på sine træskohæle og har så fundet god hvile. Per er knapt så stiv og kommer lettere ned i samme stilling – siddende på træskohælene med let foroverbøjet overkrop – og dér sidder så de to gamle landarbejdere og får en god lang søndagssnak.

Det var midt i den huleste krigstid i 1941. Museumsmanden, som ellers nødigt går ud uden sit kamera, var som alle andre overvåget af tyskerne, så intet fotografiapparat var tålt. Og her stod man så med en scene af højeste kulturhistorisk værdi foran sig, en dokumentarfilm uden ydre iscenesættelse, som næppe ville kunne rekonstrueres. Når det regner med vælling, har den fattige ingen ske.

Nu var det så bare om at holde sig på samme sted for dog at få at se, hvordan de to ville komme på benene igen. Det varede længe, for begge holdt af en lang snak og syntes at befinde sig vel i den tilsyneladende umulige stilling. Omsider, da Pers husholderske nævnede kaffe, blev parlamentet hævet. Det skete ved at de siddende skød først det ene ben frem, lagde begge hænder på knæet og derefter hængte kroppen op under megen stønnen og knirken. Å, om man dog kunne have filmet den bevægelse, aldrig er sliderens værk og ve afbildet mere instruktivt.

Hjemkommen må man naturligvis prøve, om man kan gøre de to gamle deres hvilestilling efter. Nej vel kan man ej; i løbet af minutter værker lårmusklerne og tærne sover, mens den mindste ujævnhed i græsplænen føles i knæene.

Det gik jo som frygtet. Da man igen kunne fotografere efter egen lyst, var begge de to gamle slidere gået bort. Men andre gamle har på forespørgsel meddelt, hvad de huskede om denne mærkelige hvilestilling og hvad andet, man derigennem blev erindret om.

Søren Andersen i Otteruphuse, skovarbejder siden 1890, fortæller, at det var almindeligt at spise sin mellemmad siddende på knæene med en sæk eller et sammenfoldet klæde under knæene, for på den måde undgik man at få jordkulden i sig, og det var vigtigt, for ellers blev man stiv i leddene og utidig til arbejdet i den første times tid efter hvilet. I øvrigt var det den eneste stilling i hvilken man kunne samle kartofler op, men da krøb man af sted på blød muld, så det var ingen sag. Dermed var sagen bragt indenfor egen erindring; man huskede de halvmørke efterårsdage i kartoffelageren, da det at rette kroppen ud om aftenen blev dagens vanskeligste arbejde, som man helst undlod at gøre alt for effektivt.

En langbænk under vinduerne med kortere bænke for begge ender af langbordet, det var det væsentligste inventar i bønders og landarbejders stuer endnu omkring 1910-20. Bænken temmelig høj, 50-52-55 cm, og smal, sjældent over 25 cm. Men den huskes jo ikke som særlig bekvem.

Prøv at tage bordet væk. Straks bliver bænken umulig at falde til på, Man skrider ned af den og må stemme fødderne fremad for at holde sig i sædet. De gamle stolestader i kirkerne var af lignende konstruktion og havde derfor et fodbræt foran sig til støtte for fødderne og værn mod fodkulden langs gulvet.

Sagen er, at bænk og bord er bygget sammen, de er ikke møbler, for de skal helst ikke flyttes. Begge albuer skal lægges på bordet og benene krummes ind under bænken eller støttes mod fodrammen, så er man vel bænket – man hænger halvt i armene og befinder sig vel ved det – at sige: hvis man er vant til stillingen. Måske er dogmet: at det er udannet at sidde med albuerne på bordet, simpelt hen en borgerlig reaktion mod bøndernes vane fra langbænken, »folkestuemanerer«.

Men både knæstillingen på den bare jord og hængestillingen på langbænken var en følge af de gamles lange arbejdstid, der det meste af døgnet holdt kroppen i en halvt foroverbøjet stilling, som ikke lod sig rette ordentlig ud i den korte fritid. Kroppen fik af sig selv en fremadbøjning, som den beholdt under alle forhold, selv liggende. Kom dertil reumatisme, kunne kroppen helt stivne i arbejdsstillingen. Kresten Lund i Skørping måtte forrette sin nødtørft stående, han kunne ikke bøje benene, men regnedes da ellers for arbejdsfør og skulle meget have sig frabedt at blive regnet for invalid selv i 75 års alderen.

Der var ikke mange stole i bondens stue, for karlfolkene holdt sig på langbænken, og de få var kun bekvemme efter bondens og hans koners begreber og legemsbygning. Den almindelige køkkenstol skrånede 2-3 cm fremad, den var bestemt til siddende arbejde som spinding, kartning og røring. Men selv med forholdsvis ledigt arbejde som strømpestriking sad konerne mest kun på stolens forreste halvdel og med kroppens halve vægt hvilende på fødderne, ja det hændte tidt, at de støttede med tærne på grund af stolens højde, som mest var omkring 50 cm. Det var nu bekvemmest sådan, hævder gamle kvinder endnu.

Den let krummede arbejdsstilling blev endnu mere indekserceret ved at lofter og især døre var så lave, at man måtte bukke sig under bjælker og dørkarme, så holdt man lige så godt stillingen fast. Det var tegn på god bondeskik, at man ikke »rankede sig som en kok på en mødding«, og var det en dyd for en hingst, at den var »krån«, kunne den samme egenskab hos en karl bringe ham i folkemunde. Om gymnaster hed det endnu omkring 1920 i Himmerland, at de stod »så ret som en pind i en lort«, og det høres jo let, at ordene ikke skulle udtrykke beundring.

Hvor var det svært for en bondekarl at lære sig retstillingen, den trættende, muskelspændte stilling, militæret forlangte. Ja, og at strække de krogede slidernæver til honnør. Det var ikke altid obstruktion, når det hændte, at en karl blev hjemsendt uden at have fået disse for vort forsvar så grundlæggende færdigheder lært, det skyldtes oftere, at han var blevet for gammel til at bygges om.

Helt ind i søvnen beholdt bonden sin krogede stilling. Senge og slagbænke var gennemsnitlig 160-175 cm lange, mens minimum i vore dage er 10-15 cm længere og normalmålet er 190 cm. Sengetøjet var tilpasset de små mål og sovestillingen må have været sammenkrummet eller halvt siddende.

På billedet af indtoget i København efter stavnsbåndsløsningen i 1788 står en gruppe bønder foran Frihedsstøtten; de skiller sig ud fra alle andre figurer på stikket ved deres krogede knæ og bøjede nakker. Tegneren har fanget bondens karakteristiske stilling, så synlig netop i de omgivelser.

Arbejdet var ikke noget, man blev færdig med, det var en tilstand, man var i, så længe man var vågen. Til gengæld var tempoet slideligt og redskabet altid i hånden; ville man holde en pause, hængte man sig på skovl eller le så længe for at undgå den uvante oprejste stilling. Var man til gilde og stod og ventede i flok på at blive budt til bords, hang armene ned foran kroppene i en vinkel, der tydeligt nok røbede, hvor uvant stillingen var.

Men studier over fortidige arbejdsstillinger og hvilestillinger må gøres

nu og kan kun udføres med hjælp af folk, der er 60 eller derover. De yngre har haft for gode redskaber og for kort arbejdstid til at være bygget om efter arbejdets krav, så fagligt bestemte deformiteter bliver nu sjældnere for hvert år. Men endnu skulle en regulær snedkerskulder vel kunne findes, rykket opad og bagud af rubanken, og endnu har skræddere af de ældre årgange en underarm af en styrke, der fortæller om de mange daglige sving med det tunge pressejærn. Pottemagerens gigt i hænderne kom af arbejdet i det våde, kolde ler, mens mejeristens reumatisme over lænderne skyldes våde klæder i træk. Maskinerne har nu taget det meste af det hårde slid og menneskene får nu lov til at vokse efter egne love, ikke efter fagets krav.

I et enkelt tilfælde kan en sådan revolution i livsvaner ligefrem tidsfæstes. En sønderjysk garnison bestod i 1926 af 2/3 bønderkarle og 1/3 byfolk. Karlene fra landet gik endnu med de dybe søk i knæene, der kendetegnede bønder, og de blev da også udtrættede af få kilometers march. Løbe lærte de aldrig. En sjællandsk garnison bestod omtrent samtidig af et flertal københavnere og et mindretal sjællandske og bornholmske landmænd. De sidstnævnte var de bedste skytter – de var vant til at se over lange afstande – men københavnere var de rørigste og langt mere udholdende i løb og march.

6 år senere gjorde forfatteren til denne studie igen tjeneste ved en sjællandsk bataillon af omtrent samme sammensætning, og nu var forskellen stort set udlignet. Hvad var sket i mellemtiden, der kunne slette skellet mellem sliderpræg og kropslig rørighed?

Træskoene var afløst af gummestøvlerne som bondens fodtøj. Meget er sagt til træskoenes forsvar og noget måske med rette, men sikkert er det nu, at træsko skal trækkes med ved en bevægelse, der gør gangen slæbende og hasemusklerne korte; de havde holdt deres bærere fast i en særlig gangart, der nu kunne undværes, efter at gummifodtøjet omkring 1930 var slået igennem. Det var et klasseskel, kendeligt allerede i barndommen, der forsvandt. Hvor var det opslidende at trække af sted med disse klodser, tunge af jærneslag og indvendigt deforme af ophobninger af sne eller jord alt efter årstiden. Træskoenes varmeste forsvarere har aldrig selv skullet fragte sådanne fundamenter med sig.

I 1938 skulle Aalborg historiske Museum finde nogle piger til at bære gamle kjoler ved en velgørenhedsforestilling. Det var sværere end ventet, for det viste sig, at kjolerne var så små, at 14-15 års piger måtte puttes i kjoler, syet til voksne. Af 15 kjoler fra tiden 1780-1870 måtte de 12 bæres af piger i konfirmationsalderen, og det vart ikke alene højden, det gjaldt, men nok så meget brystvidden og taljen. Kun 3 af 15 kjoler

svarede nogenlunde til nr. 42 efter konfektionsfabrikkernes standard, mens ingen var derover.

Sko fra middelalderen viser en fodstørrelse for mænd på gennemsnitlig nr. 38-39, mens nutidens gennemsnit er nr. 42-43. Denne erfaring svarer godt til den almindelige iagttagelse, at kyradser af jærn fra 1600- og 1700-årene er så smalle, at kun vitterlige splejse kan klemme dem ind på kroppen.

Disse spredte iagttagelser er gjort tid efter anden indenfor det begrænsede materiale, et enkelt provinsmuseum og dets opland har budt, og det er indlysende, at de kun får værdi, hvis de suppleres med vidtgående studier på flere felter. Mest vel gennem antropologiske målinger, som ligger udenfor forfatterens kompetence, men også gennem en systematisk måling af de klæder, sko, møbler og redskaber, som gennem deres mål og stillinger kan røbe noget eksakt om vore forfædres kropsbygning, både hvad angår dens udvikling og dens omformning gennem arbejde og vaner.

På et enkelt område findes muligheder for eksakte mål. Under apsis af en romansk kirke i Aalborg fandtes i 1941 en del ligkister og de få mål kan på ingen måde bære betegnelsen gennemsnit. De målte kister var indvendig 156-167 og 171 cm lange, og antager vi den strakte stilling som gældende norm, kan vi med tilstrækkelig mange sådanne mål komme hen i nærheden af en gennemsnitshøjde – vel at mærke med den fejlkilde indregnet, at kisterne ikke røber, om den gravlagte var mand, kvinde eller barn.

Men højden er kun eet mål, selv om det er det letteste at konstatere. Bevarede drager synes at vise, at brystmålet er tiltaget endnu mere end højden. Ganske vist krævede moden omkring 1800 smalle skuldre, men manden måtte dog kunne være i trøjen, hvad en tyveårig i dag næsten aldrig kan. Konfektionsfabrikanter kan bekræfte, at standardmålene må ændres med få års mellemrum og endda hænger bagud. Hvem der i sin soldatertid blev ikklædt infanteriets gamle uniformer med to blå farver, vil huske hvor væmmeligt våbenfrakkerne snærede de fleste under armene. Nu er det muligt, at disse ældgamle våbenfrakker var krøbet noget gennem alle rensninger, men sikkert er det, at de var skåret over en anden mennesketype end de sidste årgange infanterister, der omkring 1925 blev sat til at slide dem op, men som ikke kunne knappe dem over brystet.

Årsagerne til denne fremadskridende ombygning af mennesket kan være mange. De fleste vil ligge udenfor historikerens kompetence og han må henskyde dem til antropologen og fysiologen. Men hvor årsagerne ligger indenfor kulturhistoriens iagttagelige felter som f.eks. arbejdstidens og redskabernes ændringer, dagliglivets vaner og – hvad angår

dragter og møbler – modens svingninger og traditionens sejhed, som gensidigt modvirker hinanden, dér vil en række omhyggelige målinger give retningslinjer. Kan der til sidst blive så mange, at de kan opstilles tabellarisk, kan de måske endda nå så vidt som til at få dyrkerne af sagnet om de gode gamle dage til at vakle i troen.

Enhver kulturhistoriker vil have kendt flere eller færre af denne sekt, hvis trossætning er denne: Verden går stadig tilbage og vi er nogle sølle karle i sammenligning med vore bedsteforældre, der levede et sundt, sædeligt og kristeligt liv i selvforsyning og patriarkalsk tugt. Et medlem af sekten var Otte Bjerg og hans historie skal lige strejfes:

Otte var ejer af slægtsgården, hvor den stærke Kræn Bjerg havde boet. Ingen havde senere kunnet overgå denne oldefar i Ottes beretninger, nej han havde da været så møj brøledes stærk. Udenfor trappen havde ligget en sten med en jernring i til at binde heste ved.

Hvor var den sten blevet af? spurgte Ottes karle. Hvorfor havde han ikke sanset at passe på dette slægtsklenodie?

Det var sandelig heller ikke Ottes skyld. Stenen var røget med i grunden til den nye lade, som faderen byggede i Ottes barndom. Skammeligt nok.

Så skulle en ny kartoffelkælder støbes inde i et hjørne af laden. Derved blev syldens inderside blottet og en jernring kom til syne.

Denne chance kunne karlene ikke lade gå sig forbi, de pillede omhyggeligt senen ud, og en formiddag, da både mælkekusk og landpost var i gården, kom Ottes sekstenårige tredjekarl tværs over gårdspladsen bærende stenen i ringen efter det store forbillede. Han lagde den ned for trappen på dens hævdvundne plads med det uskyldige spørgsmål: Det var vel ikke denne her sten, husbonds oldefar bandt heste ved?

Få år senere var undertegnede på åstedet. Sagnene om den stærke Kræn Bjerg blomstrede uforstyrret, men stenen var ikke til at finde. Skammeligt nok.

Mens dette skrives, falder den ene olympiske rekord efter den anden og sportsskribenter jorden over diskuterer, hvor længe mennesker kan vedblive at presse ydelserne opad. Er der ingen grænse for menneskets ydeevne?

Det er der måske nok, men der er ingen grund til at tro, at vor generation skulle være bare i nærheden af denne grænse. I lande med en nogenlunde forsvarlig fordeling af livsgoderne er menneskenes kropsformat og sundhedstilstand ændret gennemgribende i de sidste tre slægtled. Hvad har vi ikke at vente, hvis denne ombygningsproces engang når ud til alle dem, der endnu frister en underernæret og krumbøjet almues kår?

Valgte fællesskaber

Kolonihaven

Berit og Karsten nyder solen i deres kolonihave i Hvidovre. Huset, som de har haft i 17 år, ligger kun fem minutters kørsel fra deres hjem.